

VRIJHEID OF SOLIDARITEIT

Een filosoof antwoordt op
zeven vragen over
de toekomst
van de linkerszijde.

Waarom zit het linkse denken en handelen
in het slop ?

Het linkse denken en handelen zit in het slop omdat het het onmogelijke wil : het wil socialisme en vrijheid met elkaar verenigen. Socialisme en vrijheidsideaal zijn echter met elkaar overenigbaar.

Ik zie mijn (vermoedelijk linkse) lezers al steigeren : is dat niet een rechtse stelling, dat socialisme en vrijheid met elkaar onverenigbaar zouden zijn ? Als ze inderdaad steigeren is dat voor mij alvast een bewijs voor mijn mening dat het linkse denken en handelen, althans in zijn heden in het Westen overheersende vorm, ten elken prijze socialisme en vrijheid met elkaar wil verenigen. Dit is ook de hoofdreden waarom door links denkenden in het Westen het in Oost-Europa 'reëel bestaande socialisme' meestal verworpen wordt. Zo schreef bv. Peter von Oertzen, lid van het presidium en van de programma-kommissie van de Westduitse SPD, 'dat het "reëel bestaande socialisme" geen socialisme met kleine gebreken maar helemaal geen socialisme is', gezien het 'ontbreken van erkende burgerlijke vrijheden en van een werkelijke, d.w.z. pluralistische democratie' (1). Ernst Voit, kommunist en professor te Dresden (DDR), heeft daarop geantwoord met de vraag : 'sinds wanneer zijn "erkende burger-

(1) Frankfurter Rundschau van 19.9.1985.

*Socialistische standpunten
1987 (34), nr. 6*

haar centrum-etiket opnieuw, ligt het kompromis toch het dichtst bij haar standpunt en kan de voor de CVP gevaarlijke polariserende strategie van de SP en van de PVV niet verder gaan.

In feite hoopt de CVP gewoon het vroegere beleid verder te zetten, onder eender welke coalitie. Met andere partners op de verschillende niveaus wordt dit makkelijker te realiseren, omdat beiden tegen elkaar zullen worden uitgespeeld.

Indien de CVP ten slotte Vlaanderen in de groei-jaren, zowel administratief als inhoudelijk, als eigen beleidsniveau kan opbouwen zonder de socialisten, dan heeft dit enorme consequenties op de latere machtsverhoudingen.

Al deze elementen moeten de SP tot waakzaamheid stemmen. De CVP heeft het akkoord met de PVV afgesloten, niet de SP. Wie heeft hier de voldongen-feiten-politiek toegepast? Wie heeft die keuze gemaakt? Wie is dus verantwoordelijk voor die situatie? Het is dus ook aan de CVP om een oplossing te zoeken voor een positie waarin ze zichzelf heeft gemanoeuvreed.

VLAAMSE EXEKUTIEVE

Uit heel dit bovenstaande verhaal blijkt al dat de Vlaamse Exekutieve meer politiek belang heeft dan de 5% van de nationale budgettaire middelen waarover dit niveau beschikt.

Het federalisme is niet meer terug te schroeven, terwijl het unitarisme zich naar Europese horizonten verplaatst. Het kapitaal heeft dit al begrepen ...

Maar ook voor socialisten, vooral socialisten die geloven in een rood-groene benadering, is het niveau van de Vlaamse Exekutieve erg belangrijk. Hoe wil je je als socialist immers waarmaken in de zogenaamde zachte sectoren als leefmilieu, gezondheidszorg, welzijnszorg, cultuur, vorming, vormen van alternatief energie- en wetenschapsbeleid, enz.,

als je niet vertegenwoordigd bent in die Vlaamse Exekutieve? De SP kan toch niet ontbreken op het beleidsniveau waar die zaken én gekoncipieerd én uitgevoerd worden. Als socialist ontbreken op het terrein van de actie, van het concrete politieke management, impliceert weggaan van de toekomstige bewegingskrachten van de samenleving.

Zeker in de Belgische kontekst zou het absurd zijn zich enkel te bekommeren om de makro-ekonomische begeleiding van het beleid, op een ogenblik dat de reële beïnvloeding van die ekonomische politiek reeds van het Belgisch niveau aan het wegvloeien is. De verplaatsing van de invloedssfeer op nationaal vlak van de overheid naar de privé-sektor, met als parallel de europeanisering van de ekonomische markt, maakt het voor het nationale niveau op termijn enorm moeilijk om socialistische krachtlijnen vast te leggen, want zelfs de sociale zekerheid proberen sommigen op Europees vlak te "harmoniseren".

Als socialisten moeten wij niet alleen daar vertegenwoordigd zijn, waar men nu de macht heeft, maar ook daar waar men ze morgen uitbouwt. De SP-strategie om op de diverse niveaus vertegenwoordigd te zijn is dus volkomen korrekt, zeker indien er gekozen wordt om programmatorisch de klemtoon te leggen op die nieuwe maatschappelijke tendensen. Het is een logisch resultaat van de keuze voor een modern en toekomstgericht socialisme. De SP-strategie kan dus niet herleid worden tot "er bij zijn", maar heeft als uitgangspunt het verwerven van macht om in Vlaanderen en in België ondubbelzinnig de SP-accnten mee door te drukken.

Als SP moeten wij er zeker toe bereid blijven regeerverantwoordelijkheid op te nemen. Dat moet echter met een regeerprogramma dat een ander beleid inhoudt en dat kan voor de SP in Vlaanderen enkel in een rooms-rode coalitie, zowel op nationaal als op regionaal vlak.

Norbert De Batselier
7 februari 1988

DE TOEKOMST VAN LINKS

"Het socialisme heeft geen theoretisch referentiekader meer, geen coherent maatschappelijk projekt, noch een adequaat antwoord op de hedendaagse problemen". Deze stelling hoort men vaak van linkse "onafhankelijke" intellectuelen. Zij verwijten de structuren, o.a. de Socialistische Partij, onvoldoende ideologisch denkwerk te verrichten, waardoor men vervalft in puur pragmatisme.

In Socialistische Standpunten kwamen reeds verscheidene socialistische politici aan bod om hun ideologische boodschap te verwoor-

den. Nu willen wij ook de bal terugspelen naar de intellectuelen zelf: wat is hun analyse van de maatschappij, wat dient er volgens hen te gebeuren?

Hiervoor sprak de redactie een aantal filosofen en andere wetenschapsmensen aan. Om duidelijk te maken wat wij verwachtten, heeft N. De Batselier hun een aantal concrete vragen gesteld. Een aantal auteurs verkoos om in "interviewvorm" op deze vragen te antwoorden. Vandaag laten wij R. Boehm aan het woord. In de volgende nummers wordt de reeks "De toekomst van links" verdergezet. Reacties zijn echter nu al welkom.

lijke vrijheden" een criterium voor het socialisme?' (2).

Ik vrees dat de meeste links denkenden bij ons hun vrijheid zelfs zodanig op prijs stellen dat ze nog liever aan hun socialistische denkbeelden dan aan hun vrijheidsideaal zouden verzaken, indien het zou duidelijk worden dat beiden met elkaar onverenigbaar zijn. Ik verwijs maar naar de weg die een Eddy Daniëls heeft afgelegd, wiens hartverscheurend betoog kort geleden in 'Socialistische Standpunten' (1987, 3) mocht verschijnen. Hij was tenminste eerlijk en konsekvent en heeft zich tot het liberalisme bekend.

Dat socialisme en vrijheidsideaal met elkaar onverenigbaar zijn wordt zijdelings ook aangestipt door de vraag van Norbert De Batselier: 'hoe kunnen we een steeds meer individualistisch ingestelde maatschappij naar een socialistisch projekt richten?' (zie verder). Het vrijheidsideaal is hoe dan ook een individualistisch ideaal, en socialisme is nog steeds het tegenovergestelde van individualisme. Socialistisch denken heet nu eenmaal (het woord zegt het) in termen van het maatschappelijke (of 'sociale') denken, en zelfs het maatschappelijke tot principe van zijn manier van denken maken.

Maatschappelijkheid is echter gebondenheid, en net niet vrijheid. De oude Aristoteles geeft eens (overigens op een cruciale plaats in het Eerste Boek van zijn 'Metafysika') de volgende zeer eenvoudige bepaling van vrijheid: 'Vrij noemen we een mens die niet terwille van iets of iemand anders maar enkel terwille van zichzelf bestaat'. Waarschijnlijk zullen ook nu nog de meeste mensen hun idee van vrijheid - en hun verlangen naar vrijheid - in die bepaling goed verwoord vinden. En men zal moeten toegeven: erg 'sociaal', laat staan 'socialistisch', klinkt dat niet. En daar verandert niets aan als men eventueel verzekert dat men diezelfde vrijheid ook iedere andere mens zou willen toestaan: dat zou dan een hele 'samenleving' geven waar zich niemand nog het lot van iets of iemand anders dan zichzelf zou aantrekken.

Ik zou wellicht geneigd zijn een toegeving te doen door me de formule van Lode Frederix toe te eigenen, volgens wie ook in een socialistische samenleving de vrijheid 'een wezenlijke rol' zal blijven spelen, maar dan enkel in 'de "sekundaire" functie van middel, en niet langer van doel of hoogste norm of ideaal' (3).

(2) *Beiträge zur Kritik der bürgerlichen Philosophie und Gesellschaftstheorie*, 6, Halle (Saale), 1986.

(3) *Kritiek*, 11, 1986.1; zie ook zijn boek: *Te weinig democratie?*, Gent, 1987.

Vrijheid als een middel : ik kan ernaar verlangen om in vrijheid, d.w.z. zonder door anderen of door de omstandigheden ertoe gedwongen of genoodzaakt te worden, een beslissing te kunnen nemen. Vrijheid is echter geen doel : ik kan naar die vrijheid enkel verlangen om een beslissing te kunnen nemen; elke beslissing die ik neem, nl. om me tot iets of met anderen te verbinden, moet echter, onder dit opzicht, aan mijn vrijheid een einde maken. Ik beslis dit en dat te doen - en ik voel me uit eigen vrije wil onder dit opzicht niet langer vrij. Ik beslis me met die of die mens te verbinden - en ik voel me vanaf dit ogenblik met hem verbonden. Ik beslis me in te laten met de strijd van een bepaalde klasse mensen - en ik voel me nu gebonden door mijn engagement. Daarentegen zou de vrijheid als ideaal me ertoe verplichten van mijn vrijheid, voor zover ik ze heb verworven, geen enkel gebruik te maken, tenzij om haar nog verder te verhogen en te ontplooiën.

Maar zelfs met zo'n toegeving (die erop neerkomt een verschil te maken tussen een 'redelijk' vrijheidsverlangen en een ontoelaatbaar vrijheids-'ideaal') heb ik nog last. Iemand verkeert bv. in grote materiële nood en verlangt ernaar van die nood bevrijd te worden om een leven volgens zijn eigen vrije beslissingen te kunnen leiden. Dat klinkt redelijk, maar houdt toch een vreemde kronkel in. Waarom zou die man of die vrouw dan niet net onder de druk van die noodtoestand waarin hij of zij verkeert de nodige beslissingen nemen om er het hoofd aan te bieden en die toestand te overwinnen? Anders is het in feite enkel maar afwachten totdat die noodtoestand op een of andere manier aan een einde komt om dan van de verworven vrijheid een of ander gebruik te maken.

Ik geef wel toe dat dit alles nog niet volstaat om een echte discussie van het vraagstuk 'vrijheid en socialisme' aan te vatten (dat volgens mij het vraagstuk 'vrijheid of socialisme' is). Iedereen kan doen opmerken dat hij onder 'vrijheid'

iets helemaal anders verstaat dan al wat in het voorgaande werd aangehaald. En ik zou hem dan maar kunnen antwoorden door hem van leugen of zelfbedrog te betichten ofwel door een beroep te doen op een of ander (bv. door Van Dale) verondersteld 'algemeen taalgebruik' waar hij zich naar zou moeten schikken. Er bestaat een angelsaksische stroming die zichzelf filosofisch noemt en die het enkel moet hebben van een 'analysis of language'. Maar daar geraakt men in de filosofie niet ver mee (gelukkig, denken misschien de vertegenwoordigers van die stroming), en we hebben hier inderdaad te maken met een filosofisch vraagstuk, nl. met een principevraag.

Heeft onze tijd nood aan een fundamentele herbezinning op onze beschaving en maatschappelijke structuren? Zo ja, welke uitwegen zijn er uit de impasse, welke mogelijkheden en perspectieven bieden zich aan? Welke zijn eventueel de politieke groepen of partijen die de nieuwe perspectieven (kunnen) belichamen?

Men weet wel dat ik één van hen ben die sinds lang al pleiten voor de noodzaak van een 'Kritiek der grondslagen van onze tijd' en dat ik, onder die titel (4), ook zelf een poging tot zo'n 'fundamentele herbezinning' heb gepubliceerd.

Waarom is zo'n kritiek nodig? Sinds de zeventiende eeuw leven we in het Noordelijk halfrond in het tijdperk van de wetenschap. Sinds het einde van de negentiende eeuw zijn we ook een tijdperk van rechtstreekse technologische aanwending van die wetenschap binnengetreden. Op die wetenschap en haar aanwending vestigt onze samenleving al haar hoop voor de toekomst van de mensheid. (Dat is niet bedoeld als de uitkomst van een opiniepeiling naar individuele opvattingen, maar

(4) In het Duits : Den Haag, 1974; in Nederlandse vertaling : Baarn, 1977; zie echter ook : *Ideologie en ervaring*, Gent, 1984.

wel in die zin dat al onze maatschappelijke bedrijvigheid voortvloeit uit die hoop, wat de individuen er ook 'persoonlijk' van mogen denken).

Ook Marx en het marxisme rekenen op de vooruitgang van die wetenschap en technologie om een socialistische samenleving mogelijk te maken. Feit is echter dat voor een technologische aanwending van de moderne wetenschap veel kapitaal vereist is en dat ze bijgevolg kapitalisme, zelfs imperialisme, een klassenmaatschappij en uitbuiting veronderstelt. En kapitalisme en imperialisme hebben geleid tot een schrikwekkende verarming die inmiddels ook in de 'rijke' landen, onder de vorm van een massale werkloosheid, opnieuw haar intrede heeft genomen, terwijl de uitbreiding van de moderne technologieën heeft geleid tot een toenemende verwoesting van de aarde zelf en culmineerde in de ontplooiing van enorme destructiekrachten onder de vorm van de heden beschikbare wapensystemen. Dit alles verplicht ons de vraag te stellen : wat is eigenlijk het soort kennis waard dat we 'de moderne wetenschap' noemen ?

Die moderne wetenschap is eigenlijk de invulling van een heel bepaald kennisideaal dat zich geenszins vanzelf opdringt. Dit kennisideaal berust op een radicale bevoorrechting van de objektieve kennis, d.w.z. van de kennis om de kennis; met dien verstande dat net van dit soort kennis ('louter theoretische kennis') ook het meeste nut voor de 'praktijk' verwacht wordt.

Het idee dat men zich bij het kennisbedrijf met geen ander doel moet inlaten dan de bevordering van de kennis zelf, heeft bv. René Descartes als volgt verwoord (ik verontschuldig me voor dit staaltje kultuur : deze Nederlandse vertaling van Descartes dateert reeds uit de zeventiende eeuw) :

'Ik spreek niet van de quade en verfoeijelijke oefeningen, gelijk ydele roem, of schandelijke winst... maar ik versta die ook van d'eerlijke en loffelijke oefeningen; om dat wy dikwijls scherpzinnelijker daar af bedrogen worden, als of wy wetenschappen zoeken, die ten dienst van 't leven nut zijn, of tot die wellust behoorde, de welke in de beschouwing der waarheit word gevonden... Want wy mogen deze wettige vruchten der wetenschappen wel verwachten : maar indien wy in onze oefeningen en bezigheden daar op denken, zo maken zy dikwijls dat wy veel dingen nalaten, die tot de kennis der ... dingen nootzakelijk zijn ...'

Precies op dezelfde manier wordt ook vandaag nog steeds gepleit voor wat men nu 'fundamenteel wetenschappelijk onderzoek' noemt. Ik geeft maar één voorbeeld, uit een lezing gehouden door Professor D. Vandepitte (ere-rector van de RUG) op 12 maart 1986 : 'Schijnbaar doelloos speurwerk kan uitslagen opleveren, die later ontzaglijk praktisch belang blijken te hebben, soms op onverwachte manieren... Fundamenteel wetenschappelijk onderzoek is de onmisbare voedingsbodem voor het toegepaste onderzoek ...' (5).

Het is hoog tijd dat we beseffen hoe paradoxaal dergelijke voorstellingen zijn, en hoe twijfelachtig in het licht van de globale resultaten van hun verwezenlijking in het modern kennisbedrijf. Overigens is dat soort voorstellingen niet eens zo bijzonder modern. Men vindt dat kennisideaal al terug in de klassieke Griekse wijsbegeerte van Plato en Aristoteles. En reeds in die 'oudheid' werd het, meer bepaald door Aristoteles, uiteindelijk gemotiveerd door het beeld en het ideaal van de menselijke vrijheid dat ik boven heb aange-

(5) *Mededelingen van de Kon. Ac. voor Wet.*, Klasse der Wet., 1986.5.

haald. Aristoteles gaf zich wel ten volle rekenschap van het onwezenlijke van dat vrijheidsbeeld : iedere mens leeft zijn leven lang onder de druk van zijn zinnelijke behoeften die voortvloeien uit zijn lichamelijk, kwetsbaar en sterfelijk bestaan. Het kennisideaal van een zuiver 'theoretisch' weten lijkt al voorop te stellen dat de mens zich van die druk kan bevrijden, zich ervan heeft kunnen bevrijden. Maar net daarom beschouwde Aristoteles, zoals reeds vóór hem Sokrates en Plato deden, de weg van de kennis om de kennis als dé weg tot de menselijke bevrijding.

Onze beschaving is, sedert 'de Renaissance', die weg opgegaan. Wat is ervan gekomen ? Hebben we niet hoogdringend nood aan een herziening van ons 'mensbeeld' ?

Ik heb daarmee slechts een antwoord geschetst op de eerste van drie door Norbert De Batselier gebundelde vragen. Maar eigenlijk moet men zich toch wel rekenschap geven van het feit dat we 'uitwegen uit de impasse, mogelijkheden en perspectieven' net niet onmiddellijk kunnen bedenken indien we op de eerste plaats 'nood hebben aan een fundamentele bezinning op onze beschaving'. Maar goed, stel nu eens dat de door mijzelf voorgestelde en daarnet geschetste 'bezinning' al zou volstaan. In die veronderstelling kan ik toch zóveel al zeggen : onze enige 'uitweg uit de impasse', onze enige 'mogelijkheid' en ons enig 'perspectief' bestaan erin ons het eenvoudig inzicht eigen te maken dat het 'echt' menselijk bestaan niet pas begint in een 'rijk der vrijheid' aan gene zijde van het 'rijk der noodwendigheid' (uitdrukkingen die ook Marx en Engels gebruikten), maar dat de mensen nu eens en voorgoed de meest behoeftige, de meest kwetsbare en zelfs de meest sterfelijke van de dieren zijn, en dat alle 'humaniteit' dááruit voortvloeit.

Voor mij staat daarmee ook vast dat géén liberale partij, dat enkel een socialistische partij een humane partij kan zijn; maar dan een

socialistische partij die zich van elk liberalisme ontdoet.

Waarom zijn het marxisme en aanverwante socialistische denkrichtingen en theorieën weggedeedsterd ? Heeft dit denken nog een innoverende rol te spelen ?

De grootste verdienste van Marx, en ook Engels, zie ik in het feit dat ze zich hebben laten inspireren door een heel nieuwe visie op de zin van het kennisbedrijf. Die visie vindt haar uitdrukking bv. in de volgende twee zinnnetjes uit 'De Duitse Ideologie' : 'Door een eenvoudige voorstelling van de werkelijkheid verliest een zelfstandige filosofie haar bestaansredenen. In haar plaats kan ten hoogste een samenvatting treden van de meest algemene resultaten die men door middel van abstraktie kan afleiden uit een beschouwing over de historische ontwikkeling van de mensheid' (6). Deze eenvoudige vraagstelling, nl. wat er eigenlijk van de geschiedenis van de mensheid in haar geheel tot nog toe is gekomen, heeft Marx dan voornamelijk ingevuld door zijn grootse ontleding van 'Het productieproces van het kapitaal' (de ondertitel van 'Das Kapital', I). Op basis van die ontleding besloot Marx tot één 'absolute en algemene wet van de kapitalistische accumulatie' (7) : die accumulatie die noodzakelijk was voor een aanwending van de wetenschappelijk-technische vooruitgang ter ontplooiing van de produktiekrachten, moest onvermijdelijk leiden tot massa-ellende onder de vorm van massale werkloosheid. (Vreemd genoeg lijkt nauwelijks iemand op de hoogte te zijn van het feit dat dit dé 'absolute en algemene wet' was die Marx in zijn werk heeft willen aantonen, terwijl ze toch een exakte voorspelling inhoudt van wat we tegenwoordig meemaken).

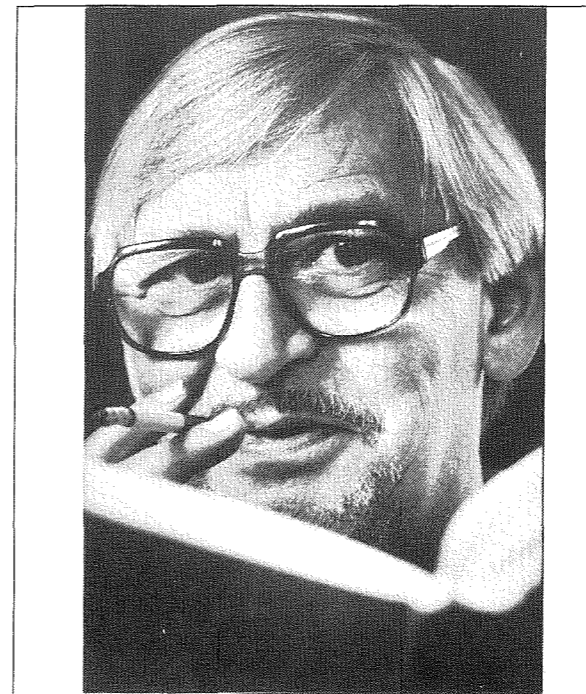
Toch vormde dit besluit voor Marx eigenlijk niet de aanleiding voor een 'kritiek op de

(6) MEW, 3, 27.

(7) *Das Kapital*, I, hoofdst. 23, § 4.

grondslagen van onze tijd', tenzij op pogingen om dit besluit te verdoezelen en om het kapitalisme voor te stellen als het enig mogelijke economische systeem waar het voor alle toekomst bij moet blijven. Die kapitalistische accumulatie was voor Marx tijdelijk nodig om met behulp van de wetenschappelijk-technische vooruitgang een productie-apparaat op te bouwen dat in staat is om in de behoeften van iedereen overvloedig te voorzien en om zodoende een socialistische samenleving mogelijk te maken. De verarming zou volgens hem enkel het gevolg zijn van een 'kapitalistische aanwending' van de ontplooiing van de produktiekrachten, en er zou een 'andere aanwending' ervan mogelijk zijn die in het voordeel van alle mensen zou uitkomen (terwijl in Marx' afleiding van bedoelde 'wet' de 'privé-eigendom van de produktiemiddelen',

Rudolf Boehm : "Socialisme en solidariteit zijn onverenigbaar met het vrijheidsideaal".
Foto : Filip Claus.



kenmerkend voor het kapitalisme, geen enkele rol speelt).

Net hier is volgens mij de hoofdoorzaak te zoeken voor wat Norbert De Batselier het 'wegdeemsteren van het marxisme en aanverwante denkrichtingen en theorieën' noemt. Want de aangehaalde veronderstelling van Marx verschilt uiteindelijk niet zo veel van wat ook de voorstanders van het kapitalisme ons steeds meer voorhouden : dat we met zijn allen moeten 'inleveren' (en dat zelfs de halve wereld moet honger lijden) om eerst en vooral, gesteund op wetenschap en technologie, de produktiekrachten verder te ontwikkelen, om vervolgens met zijn allen van de vruchten van die ontwikkeling te kunnen genieten. Het verschil is enkel nog dat volgens de voorstanders van het kapitalisme dit 'genieten van de vruchten' zal werkelijkheid worden terwijl het kapitalisme rustig verder zijn gang gaat, terwijl Marx het duidelijk inzicht had dat er nooit iets van in huis zal komen zolang de kapitalistische accumulatie steeds verder gaat.

Omgekeerd kon ook iedere gewone krantenlezer veel gelijkenissen opmerken tussen de problemen en ontwikkelingen in de kapitalistische landen van het Westen en in de socialistische landen van Oost-Europa, waar ten slotte de door Marx als beslissend beschouwde stap (de afschaffing van de privé-eigendom in de produktiemiddelen) werd gezet. Het groot verschil is hier dan weer dat men in de socialistische landen heeft gepoogd de drukende last van de wetenschappelijk-technologische vooruitgang (en de daarvoor ook in een socialistisch bestel vereiste accumulatie) voor de gewone mens te verzachten, door nl. het recht van iedereen op arbeid te erkennen en door de basisbehoeften massaal te subsidiëren. Maar dit heeft dan weer, wel niet de wetenschappelijk-technologische vooruitgang zelf, maar de economische aanwending ervan afgeremd. Net dit lijkt het toch te zijn waar de 'rekonstruktie' van Michail Gorbatsjov tracht iets aan te veranderen, door meer 'zuur-

stof' te geven aan de staatsbedrijven, door de staatssubsidies voor de basisbehoeften te beperken en door enige werkloosheid, mits herscholing en overplaatsing van de betrokkenen, te aanvaarden.

Ter illustratie. In oktober 1985 was ik (op voorstel van de Groene fractie) uitgenodigd als 'expert' op studiedagen, ingericht door het Europees Parlement te Straatsburg, over 'de nieuwe technologieën en de sociale gevolgen ervan'. En in november 1987 was ik uitgenodigd door kommunistische vrienden in de DDR om deel te nemen aan studiedagen, ingericht door de Technische Universiteit van Dresden, over 'automatisering, socialisering, humanisme'. In Straatsburg vertelden de politici ons hoofdzakelijk over de noodzaak voor Europa, terwille van de internationale concurrentie, om zijn technologische achterstand t.o.v. Japan en Amerika in te halen. Slechts in de slottoespraak, door Michel Poniatowski, daagde er plots 'de mens' op: 'mais ce que, en tout cela, nous devons toujours tenir à l'esprit, et je dirais au cœur, c'est l'homme'. Ook in Dresden hadden het de eerste sprekers, genodigde technici, bijna uitsluitend over de noodzaak van de aanwending van nieuwe technologieën, niet zonder eveneens te verwijzen naar de druk van de internationale concurrentie, maar zonder ook maar één woord te verliezen over 'socialisering' of 'humanisme'. Daarop volgden dan wel hartstochtelijke betogen om toch de technologische ontwikkeling te 'beheersen' om er zeker van te zijn dat ze in het voordeel van de mensen uitkwam. Zeker een belangrijke nuance, maar wellicht toch maar een nuance?

Ook aan de basis van Marx' overtuiging dat een kapitalistische accumulatie (tijdelijk) noodzakelijk en (uiteindelijk) dienlijk was om een socialistische samenleving mogelijk te maken, lag een vrijheidsideaal dat hij koesterde en dat niet zoveel verschilt van het idee van een 'vrije mens' uit de klassieke Griekse wijs-

begeerte. Het duidelijkst heeft dat Willy Coolsaet aangetoond, o.m. in zijn boek 'Producers om te produceren' (8). Volgens Marx' 'Parijse manuscripten' van 1844 is arbeid 'gealiëneerd' zolang als hij 'niet zelf de bevrediging van een behoefte is (nl. de loutere behoefte om iets te doen, R.B.) maar enkel een middel om behoeften buiten haarzelf te bevredigen' (9). Daar tegenover plaatste Marx het ideaal van een 'vrije activiteit' die vooronderstelt dat de mensen niet langer door eigen en vreemde materiële behoeften tot arbeid zouden 'gedwongen' zijn. Daaruit vloeit dan de noodzaak voort om een absolute prioriteit toe te kennen aan een bijna grenzeloze ontwikkeling van de produktiekrachten, aan de accumulatie van het daarvoor vereiste kapitaal, enz. Het vrijheidsideaal dient ter rechtvaardiging van een slavernij.

'Heeft het denken van Marx nog enige innoverende rol te spelen?' Welzeker: we moeten innoveren door al wat Marx heeft gedacht nog eens grondig te herdenken. Het is de moeite. Want Marx stelt ons voor de meest fundamentele vragen, hoewel hij ze (volgens mij) verkeerd heeft beantwoord; terwijl er vele andere auteurs misschien wel goede antwoorden weten, maar enkel op kleine en bijkomstige vraagjes.

Bestaat er nog zoiets als een rationeel te omschrijven links politiek denken? Zo ja, wat is de relatie ervan met de recente filosofische ontwikkelingen, niet enkel met de strikt politiek-filosofische ontwikkelingen, maar met de evolutie van de filosofie in het algemeen?

Het 'wegdeemsteren van het marxisme en aanverwante socialistische denkrichtingen' schijnt het links politiek denken te bedreigen met de teloorgang van zijn rationeel kader of

(8) Gent, 1982; voor zijn alternatief, zie nu zijn *Mens en arbeid*, Leuven-Amersfoort, 1987.

(9) *MEW*, Erg. I-1, 514.

fundament; het links denken dreigt terug te op een louter links voelen, en zijn rationaliteit op pure emotionaliteit of gevoeligheid. Het links denken in zijn moderne vorm is wel ouder dan het marxisme. Als uitdrukking van het idee van een 'sociale democratie' is het reeds in de sfeer van de democratische revolutie in Frankrijk opgekomen. Ook de leuze van het kommunisme : 'iedereen naar zijn vermogen, aan iedereen naar zijn behoeften' werd vóór Marx gevonden, nl. door Louis Blanc. Maar Marx en Engels bestempelden al die 'bewogenheid' misprijzend als 'utopisch socialisme'. Verwordt het socialisme nu opnieuw tot utopie ? Inmiddels hebben wel denkers als Ernst Bloch ('Het principe van de hoop') en zijn volgeling Ludo Abicht (10) getracht aan het 'utopisch' denken een positieve betekenis terug te geven.

Ik versta de eerste van de twee bovenstaande vragen van Norbert De Batselier als volgt : bestaat er nog een links politiek denken dat men als rationeel kan aanzien ? Met het oog op de daarmee gekoppelde tweede vraag moeten we ons dan eerst en vooral afvragen : wat heet eigenlijk 'rationaliteit' ? Sinds het begin van de moderne tijden gaat het als hét voorbeeld van rationaliteit de moderne wetenschap door. Rationaliteit werd vereenzelvigd met objectiviteit. Daarentegen is het hedendaags filosofisch denken alom gekenmerkt door een grondige skepsis of kritiek aangaande de rationaliteit van een louter objectief denken. Ik denk aan de 'post-neopositivistische' bijdragen tot de wetenschapsfilosofie van Thomas Kuhn en Paul Feyerabend, aan de neo-marxistische stellingen van Herbert Marcuse en Jürgen Habermas en aan het werk van vooraanstaande hedendaagse Franse filosofen zoals Michel Foucault en Jacques Derrida.

Volgens mij werden ze allen reeds voorafgegaan door de stichter van de fenomenologische beweging in de twintigste-eeuwse filosofie, Edmund Husserl (1859-1938). In te-

genstelling met sommige van de daarnet genoemde denkers betwijfelde Husserl niet dat objectieve kennis wel degelijk mogelijk is en dat de moderne wetenschap wel degelijk zo'n kennis te bieden heeft. Maar volgens hem is 'objectiviteit' zelf niet meer of minder dan een bepaalde thematiek van het kennisbedrijf die op haar beurt beantwoordt aan een bepaalde interesse (het geïnteresseerd-zijn in wat als objectieve wetmatigheid, als 'natuurwet' kan beschouwd worden), die zelf niet anders dan 'subjektief' kan verantwoord worden. Aan de basis van elk kennisbedrijf ligt een interesse, en de rationaliteit van een kennisbedrijf hangt af van het al dan niet redelijk verantwoord-zijn van dit belang. Tot zover Husserl.

Men moet dan nog maar één stap verder gaan om zich voor de ogen te houden dat interessen of belangen enkel kunnen verantwoord worden in door mensen daadwerkelijk aangevoelde behoeften. Een behoefte is een (negatief : als gemis) aangevoelde afhankelijkheid; een belang is een (al dan niet goed begrepen) afhankelijkheid van 'dingen' of andere mensen om die aangevoelde behoeften te bevredigen. Een belang, en ook een kennisbelang, is enkel 'rationeel' wanneer het in een 'redelijke' verhouding tot 'emotioneel' aangevoelde behoeften van de mensen staat (het Latijnse 'ratio' heet eigenlijk niets anders dan 'verhouding'). Zo is de kennis verworven door moderne wetenschappen bv. niet zo maar 'waar' en is de technologische aanwending ervan niet zo maar 'noodzakelijk'; de rationaliteit van wetenschap en technologie hangt veeleer ervan af of die kennis en die praktijk wel degelijk geschikt zijn om te beantwoorden aan de daadwerkelijk door de mensen aangevoelde noden.

In het licht van dit inzicht is een voornamelijk 'gevoelsmatig' links denken geenszins louter 'negatief' te bestempelen als 'irrationeel'. Het

(10) Zie zijn recent werk : *Brood, rozen en utopie*, Gent, 1987.

legt integendeel de klemtoon op de 'emotionele' grondslag van alle rationaliteit : de door de nu levende, sterfelijke, kwetsbare en behoeftige mensen daadwerkelijk aangevoelde noden. Dit was in de grond altijd de eenvoudige beweegreden voor een linkse beweging, en moet het opnieuw worden. Een daardoor gemotiveerd links denken wordt 'utopisch' (utopia : 'nergenshuizen') wanneer het moet begrijpen dat we op het vlak van het verhelpen aan die noden, wereldwijd, eigenlijk nog 'nergens' staan, en dat het idee om al die behoeften in een toekomstig 'rijk der vrijheid' te kunnen opheffen een slechte utopie is.

Is de crisis van de verzorgingsstaat de crisis van de sociaal-democratie ?

Bij sommige links-denkeners vindt men een nogal goedkope manier van meewarig spreken over de 'sociaal-democratie'. Laten we bekennen dat gedurende meer dan honderd jaren de socialistische actie voornamelijk het werk was van de sociaal-democratie en dat de massa van de gewone mensen er nogal iets aan te danken heeft. Zelfs de Grote Socialistische Oktoberrevolutie in Rusland was per slot van rekening de daad van een sociaal-democratische partij; dogmatisch-marxistisch bekeken was die revolutie eigenlijk niet 'verantwoord'.

Toch hebben sociaal-democratie en syndikaten erin gefaald zich het meest ontegensprekelijke inzicht van Marx eigen te maken, dat nl. de voortgang van de kapitalistische accumulatie in laatste instantie tot niets anders kon leiden dan massa-ellende onder de vorm van massale werkloosheid (zie boven), m.a.w. dat het niet anders kon of de vooruitgang van de kapitalistische economie en de sociale vooruitgang moesten met elkaar in botsing komen. En dit niet terwille van een of ander gemis aan 'goede wil' bij de beheerders van het kapitalisme, maar terwille van een 'absolute en algemene wet van de kapitalistische accumulatie' (zie boven).

Het is de ellende van de arbeidersbeweging in de hedendaagse situatie dat ze nog steeds meent van het kapitalistisch systeem iets te kunnen verwachten, of afdwingen, wat er gewoon niet (langer) in zit; niet langer, meer in het bijzonder sinds ook het 'imperialistisch stadium' van het kapitalisme (Lenin) begint aan zijn einde te komen. Het vraagstuk van de werkloosheid bv. zou zeker vatbaar zijn voor een oplossing door middel van een 'herverdeling van het beschikbaar werk', maar enkel op voorwaarde dat de totale loonmassa ongewijzigd blijft (en dus niet 'met volledig loonbehoud'). Anders zou die herverdeling inderdaad onvermijdelijk neerkomen op een ineenstorting van de 'kompetitiviteit' van de ondernemingen. Evenmin zou de economie terug op gang kunnen gebracht en de tewerkstelling bevorderd worden door de koopkracht van de massa opnieuw te laten stijgen. Een ietwat komisch idee dat niettemin tot niet zo lang geleden bv. door de Franse socialisten en ook bv. door mensen van Polekar erop werd nagehouden; men zou evengoed elke koper aan de ingang van elke winkel een paar biljetjes in de hand kunnen stoppen.

M.a.w., er rest de sociaal-democratie en de arbeidersbeweging niets anders dan revolutionair te worden. De vereiste omwenteling wordt echter noch door een nieuwe bezetting van de beheerraden van onze ondernemingen gewaarborgd, noch door straatgeweld, noch doordat 'de maatschappij openlijk en zonder omweg... de produktiekrachten in bezit neemt', volgens een beschrijving door Engels (11).

Wat er in werkelijkheid zou moeten gebeuren is niet meer en niet minder dan een rechtzetting van de verhouding tussen de economische inspanningen (van arbeidskracht, energie, grondstoffen en werktuigen), en hun opbrengst onder de vorm van goederen en diensten die beantwoorden aan de daadwerkelijk door de mensen aangevoelde noden. Om dit te kunnen verwezenlijken is niet enkel

(11) MEW, 19, 222.

aktie nodig, maar vooral veel inzicht en, om dit te verwerven, intellectueel werk. Tot nog toe zijn er nog maar heel weinig mensen met een begin van dat soort werk bezig.

Heeft de sociaal-demokratie en de traditionele arbeidersbeweging nog een fundamentele rol te spelen in de maatschappelijke ontwikkelingen ? Zo ja, welke ? Zo nee, waarom niet ?

De sociaal-demokratie en de traditionele arbeidersbeweging hebben toch nog een fundamentele rol te spelen in de maatschappelijke ontwikkelingen, nl. een defensieve. Let wel, ik zeg niet : 'maar enkel nog' een defensieve rol. Want aan het nodige verzet waarover ik het wil hebben, komt werkelijk een 'fundamentele rol' toe, nl. om tijd te winnen ter voorbereiding van de aangestipte omwenteling en om, in afwachting, het ergste wat ons nog te wachten staat naar mogelijkheid te voorkomen.

De sterkste hefboom voor de voortgang, zelfs in nog toenemende snelheid, van de kapitalistische accumulatie met haar noodlottige gevolgen voor de massa, is ongetwijfeld de internationale concurrentiestrijd (een miserie voor de individuele kapitalist of aandeelhouder - de beurs ! - maar een zegen voor het kapitalistisch systeem in zijn geheel). De druk van die concurrentie wordt dan ook door de beheerders van het kapitalisme steeds opnieuw ingeroepen om steeds nieuwe inleveringen en steeds nieuwe herstelplannen nodig te verklaren terwille van de vereiste 'kompetitiviteit' van de nationale economieën.

Hetzelfde verhaal wordt in alle landen en in alle talen van de kapitalistische wereld verteld. Het 'algemeen' idee is dan ook dat elk land poogt zijn eigen economische crisis te boven te komen door ze af te wentelen op de - verre of nabije - buurlanden. Nog iets meer loonmatiging, nog iets meer rationalisering (met afdankingen), nog enkele saneringen (met bedrijfssluitingen en nog afdankingen) om het

konkurrentievermogen van onze economie te herstellen - en dan zijn we bijna aan het einde van de tunnel ! En in de mate dat 'ons' konkurrentievermogen toeneemt neemt dat van onze mededingers af, en nu zien deze zich gedwongen om in hun land loonmatiging, rationalisering en saneringen op te leggen, enz. Het meest duivelse in die duivelse kringloop is echter dat op die manier de werkende mensen in één land ertoe verplicht worden in hun bestaansmiddelen te snoeien om op die manier hun makers in andere landen nog meer besnoeiingen te doen ondergaan !

Bepaalde linkse politici die gekend staan voor hun uiterst realistisch inzicht in de reële machtsverhoudingen zijn, naar het schijnt, diep ontgoocheld over het feit dat de linkse intellectuelen niets te verkopen hebben dan 'mooie' theorieën, maar dat ze hun geen strategieën weten aan te reiken. Wel, hier is een strategie : laat de socialistische partijen en de arbeidersbeweging in haar geheel zich met alle macht verzetten tegen elke poging van eender welk land om zijn eigen crisis op te lossen ten koste van andere landen ! Proletariërs van alle landen, verenig jullie en maak een einde aan die noodlottige internationale concurrentiestrijd waarvan jullie zelf allemaal de voornaamste slachtoffers zijn !

Allemaal goed en wel, zeggen bedoelde politici, maar nu hebben we nog een strategie nodig om de leden van onze partijen en vakbonden ertoe over te halen aan zo'n actie van internationale arbeiderssolidariteit mee te doen. En daarmee zijn we dan beland bij het laatste punt van Norbert De Batselier - of terug bij het eerste.

Hoe kunnen we een steeds meer individualistisch ingestelde maatschappij naar een socialistisch project richten ?

In een zekere zin lijkt dit de kernvraag te zijn, want ze slaat zowel op het onmiddellijk voorgaande als op hetgeen ik m.b.t. de eerste drie